

O TEORIJAMA, POLITIKAMA I PRAKSAMA BORBE PROTIV SIROMAŠTVA ILI SIROMAŠNIH? SOCIOLOŠKA ANALIZA*Milana M. Ljubičić¹¹⁴**Redovni profesor Univerziteta u Beogradu Filozofskog fakulteta**Sladana M. Dragišić Labaš¹¹⁵**Redovni profesor Univerziteta u Beogradu Filozofskog fakulteta*

Apstrakt: U tekstu će biti riječi o naučnim teorijama, politikama i praksama borbe protiv siromaštva, a ključno pitanje kojim ćemo se baviti je da li diskursi, društvene strategije i akcije koje ciljaju na smanjenje materijalne bijede rade za ili protiv siromašnih. Nema nikakve sumnje da je siromaštvo sveprisutna realnost (i) u savremenom svijetu, da dobija iznenađujuće razmjere čak i u razvijenim društvima, kao i da su pokušaji da se izađe na kraj sa ovim društvenim izazovom uglavnom neuspješni. Ljudi koji žive iskustvo siromaštva suočavaju se sa nizom nevolja počev od elementarne nemaštine preko diskriminacije do nemogućnosti da ispolje svoje ljudske kapacitete, a to je, kako nas uče kritički orijentisani sociolozi, jedan od najtežih zločina. Nadalje, kako dominantni naučni pristupi i ekspertske inicijative, tako i normativna rješenja i prakse siromašnom po pravilu pripisuju odgovornost za bivanje na društvenoj margini. U naučnim istraživanjima učutkan je njegov glas, a primjena strategija i mjera socijalne politike koje bi trebale da pomognu da se okonča siromaštvo, ograničena je na one koji se upodobljavaju formalno i neformalno normiranom kalupu milosrđa. Drugačije kazano, nad siromašnim se sprovodi otvoreno i simboličko nasilje. Paradoksalno, ono kao takvo nije notirano, iako se dešava u vremenu koje obilježava opšteprihvaćeni diskurs o političkoj korektnosti i o vladavini ljudskih prava.

Ključne riječi: siromaštvo, nasilje, direktno, simboličko, naučni diskurs, politike, prakse

Uvod

Da li je Brikner (2013: 24) u pravu kada tvrdi da „iznad celog našeg zapadnog sveta isplivava senka siromaštava ispod nevidenog bogatstva“? Ima li istine u tome da se savremena društva u odnosu na ona prethodna, odnose mnogo surovije i bezobzirnije prema slabijima (Brikner, 2013: 17)?

Ako je suditi po raspoloživim statističkim podacima, nemamo osnova za optimizam. Broj siromašnih konstantno raste, i to kako u ekonomijama koje spadaju u visoko razvijene, tako i u zemljama trećeg svijeta. U situaciji ekstremnog siromaštva danas živi oko 700 miliona ljudi (sa manje od 2.15 dolara dnevno). Godina 2020. koju je obilježila pandemija korona virusa, prepoznata je kao prekretnica u porastu nejednakosti među ljudima na globalnom nivou. Jedan broj eksperata u ovom domenu tvrdi da su upravo najsiromašniji dijelovi populacije podnijeli najviše materijalne troškove globalne zdravstvene krize, i da će, ukoliko se ozbiljno ne poradi na poboljšanju njihovog položaja, to imati trajne posljedice. O tome govore i procjene koje iznosi Svjetska Banka. Smatra se da nije moguće ispuniti cilj da se ekstremno siromaštvo iskorijeni do 2030., a projekcija je da će tada u apsolutnom siromaštvu živjeti oko 600 miliona ljudi

¹¹⁴ milanaljubovic@yahoo.com

¹¹⁵ sladjadl@yahoo.com

(<https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>). Drugi izvori su u tom pogledu daleko kritičniji i vele sljedeće: umjesto ranije projektovanih 3%, 2030. na planeti Zemlji živjeće 7% ekstremno siromašnih (Rajah, Albayrak, 2024).

Nadalje, treba primjetiti da se slika siromaštva i siromašnih mijenja tokom vremena. Jednu od tipologija koja je zasnovana na percepciji siromaštva, a za koju bi se moglo kazati da je obilježila XX vijek, navodi Filipović (2018a). Riječ je o integrisanom, marginalom i diskvalifikujućem siromaštvu. Dok je prvi tip veoma raširen – siromaštvo je integralni dio društvenog sistema, a siromašni se ne razlikuju mnogo od ostalih, a drugi relativno rijedak fenomen – po definiciji marginalno siromašni nisu se prilagodili zahtjevima modernog svijeta, diskvalifikujuće siromaštvo je sveprisutno i društveno isključujuće. Ono karakteriše naše doba: među ljudima na margini lako može da se nađe bilo ko, zahvaljujući porastu nesigurnosti na tržištu rada i smanjenju prava zaposlenih. Rizik od gubitka posla je izrazit, usljed novih oblika organizacije rada i fleksibilizacije radne snage (Filipović, 2018b: 40).

Da ima osnova za ovu tvrdnju po Filipoviću (2018a) govori podatak da posljednjih decenija u svim evropskim zemljama broj ljudi koji su isključeni sa tržišta rada, kao uostalom i broj onih koji su zavisni od različitih vidova socijalnih primanja, raste. Odatle ne treba da nas iznenadi da osjećanje egzistencijalne nesigurnosti i tjeskobe poprima kolektivne dimenzije (Dragišić Labaš, 2021, naročito u kontekstu neoliberalnih ekonomija (Dragišić Labaš, u pripremi za štampu). Takvi ishodi ne iznenađuju, ukoliko znamo da se u ovim društvima promoviraju ne samo određeni ponašajni mod (konzumerizam), već i specifičan psihološki i afektivni život (Dragišić Labaš, Ljubičić, 2022). Kupovati tako postaje imperativ za sve – ali ga svi ne mogu slijediti. Po toj logici siromaštvo poprima obilježja političke nemoći jer, kako na simboličnom, tako i na objektivnom nivou, ono jeste oskudica. Siromašni ne samo da ne može da kupuje i kreira poželjan društveni i lični identitet, on je izložen i nizu poniženja zbog svog položaja. Riječju, osuđen je na anonimnost budući da njegova realnost odskače od društveno promovisanog ideala (Brikner, 2013).

Nadalje, opšte je prihvaćena poruka da se moramo osjećati dobro i da moramo misliti pozitivno: uvijek ići sunčanom stranom ulice (Kecmanović, 2010). Ako zanemarimo činjenicu da ovakav zahtjev nije u saglasju sa ljudskom prirodom, već *namet* koji stiže od strane industrije samopouzdanja (Kanai, Gill, 2020), treba primjetiti da odgovornost za one koji se ne osjećaju dobro u svojoj koži jer npr. ne mogu konzumirati poželjna dobra, pada na njih same. Tako lični izbori i osobine (odsustvo odlučnosti, rezilijence, pozitivnog stava...) bivaju prepoznati kao glavni činioci nepoželjnog životnog ishoda (kakav je npr. naći se na margini), dok se surovi aspekti tržišne ekonomije uopšte ne uzimaju u obzir.

Takođe, valja ukazati na još jednu implikaciju neoliberalizma. Riječ je o kreiranju sasvim određenog ponašajnog i osjećajnog moda čiji je cilj da se zaštiti pred društvenim silama fragilni i fragmentisani ego svakog čovjeka. Siromašni na raspolaganju nema mnogo strategija zaštite, a jedna među njima je postavljanje simboličkih granica između sebe i onog ko bi mogao biti još niže od njega. Cilj je nema sumnje odbraniti identitet, a to se čini negiranjem bilo kakve sličnosti sa besprizornikom ispod njega. O tom procesu za koji naslućujemo da ima i određene društveno-kulturološke karakteristike, govore nalazi nekih istraživanja. Tako Newman (1999, po: Small, Harding, Lamont, 2010) navodi da radnici koji su zaposleni u restoranima brze hrane u Harlemu sebe definišu kao moralno superiornije i potpuno različite od nezaposlenih, siromašnih, dok Lamont (2000, po: Small, Harding, Lamont, 2010) baveći se temom simboličkih granica između siromašnih i radnika ukazuje na značaj političkog i društvenog konteksta. Poredeći američke i francuske radnike, nalazi da prvi ističu značaj teškog rada, odgovornosti, samodovoljnosti, i sebe ne stavljaju u isti koš sa siromašnima, dok Francuzi prepoznaju da su nezaposleni dio kapitalističkog sistema i sa njima se solidarišu. Ovi nalazi u krajnjoj liniji govore i u prilog tezi da siromašni nisu jedna klasa, već je riječ o izuzetno heterogenoj grupi (Lazić, 2011).

Osim toga, za razumijevanje savremenog diskursa o siromaštvu kakav se njeguje u nauci, podjednako kao i u domenu socijalne politike i praksi, važno je pomenuti još dva nalaza na koja nam pažnju skreće Kerbo (2006). Ovaj autor primjećuje paradoksalan proces: iako je poraslo zanimanje naučnika i eksperata za istraživanje siromaštva počev od XXI vijeka, broj dostupnih podataka o ovoj temi sve je manji. Na primjer, u izvještaju *Annual Census Bureau* iz 2004. izostavljen je ranije uobičajen niz informacija o siromaštvu. Osim toga, od 80-ih godina XX vijeka uočava se promjena terminologije. Umjesto pojmova siromašni, siromaštvo, koji sada spadaju u gotovo politički nekorektne, kreatori politika, stručnjaci i naučnici koriste termin socijalna isključenost. Abrahamson

(1995) smatra da za takvu terminološku direktivnost nema opravdanja, osim jednog: u slučaju socijalne isključenosti problem se i nadalje može razumijeti kao ozbiljna nevolja, vezana za odlike ličnosti, prije nego za socijalne procese i društvenu dinamiku.

Ovakav tretman nad onima na margini predstavlja bez sumnje, svojevrsno simboličko i direktno nasilje. Na koji način nauka i naučna istraživanja služe uobličavanju diskvalifikujućeg diskursa o siromašnom? O tome će biti više riječi u izlaganju koje slijedi.

Naučne teorije o siromaštvu

Smatra se da se teorije o siromaštvu mogu u najopštijem podijeliti na: 1. one koje *krivicu* za društveni, porodični i lični položaj siromašnog svaljuju na njegova pleća, 2. one koje smatraju da odgovornost snose društvene strukture (Haralambos, Holborn, 2002) i 3. nove ko-konstruktivističke pristupe koji uvode i inovativnu metodologiju i riječnik u istraživanje siromaštva. Razvoj ovih koncepcija nije odvojiv od društvenog miljea u kojem nastaju. Prva grupa teorija nadovezala se na kroz istoriju veoma dugo prisutan stav da su siromašni takvi zbog svojih ličnih osobina, lijenosti, neodgovornosti, a njenom uspjehu 60-ih i 70-ih godina XX vijeka i ponovnoj revitalizaciji početkom drugog milenijuma, kumovale su specifične društvene okolnosti (McDermott, Vossoughi, 2020). Prvobitnoj popularnosti ovakvog diskursa doprinijela je politička retorika o tome da je siromaštvo iskorišteno. Smatralo se da je ono prestalo biti društveni problem, kao i da su se oni rijetki gubitnici našli na društvenom dnu jer im manjka ambicije, sposobnosti ili morala. Za njih je rješenje pronalazeno u obrazovanju, no kako je rat protiv materijalne bijede izgubljen, siromaštvo je iznova prepoznato kao lični problem i odgovornost.

Ako je suditi po u to doba veoma uticajnoj teoriji Oskara Lewisa o kulturi siromaštva, siromašni čovjek patio je od uslovno rečeno niza nedostataka. U odnosu na druge, on se osjeća inferiornim, njegova je ego struktura slaba, kao i sposobnost da se verbalno izrazi. Sklon je i autoritarnosti i patologiji, kao uostalom i promiskuitetu, konfuznog je seksualnog identiteta, nema vještine dugoročnog planiranja niti jasnog obrasca mišljenja. Kultura siromaštva uključuje i fatalizam – mirenje siromašnog s tim da će ostati na dnu, i predstavlja orijentir za ponašanje i mišljenje. Osim toga, kako se usvaja vaspitanjem i pretpostavlja postojanje niza stavova, vrijednosti, vjerovanja i praksi, ona je duboko ukorijenjena (Koković, 2012) i osuđena na opstanak čak i u slučaju da se strukturalni uslovi koji su do nje doveli, promijene (Small, Harding, Lamont, 2010). Do ponovne popularnosti ove teorije počekom drugog milenijuma dovele su slične društvene okolnosti – opadanje ekonomskog rasta i posljedični porast društvene nejednakosti. Opet je prihvaćeno geslo da je siromašni nesnađen, ali je tom sam kriv.

S druge strane, treba kazati da diskurs o siromašnom kao krivcu nije prošao bez kritika. Jednu od prvih kritičkih oštrica na račun kulture siromaštva uputila je Leacock krajem šezdesetih godina XX vijeka. Ova autorka jasno je iskazala stav da problem siromašnih nije samo njihov, da se oni koji se penju na društvenoj ljestvici, veru preko leđa siromašanih i ukazala da razmišljanje po dihotomiji mi - oni podržava samo one politike borbe protiv siromaštva koje potonje nastoje upodobiti normama srednje klase, što samo po sebi predstavlja vid ugnjetavanja (McDermott, Shirin, 2020). O tom procesu piše i Valentin (po: Koković, 2012) primjećujući pristrasnost naučnika koji kulturu siromašnih opisuju koristeći riječnik posuđen iz socijalne patologije, i poredeći njihov, sa stilom života srednje klase.

Nadalje, Lebov (po: Koković, 2012) jasno uočava da ono što nazivamo kulturom siromaštva nije ništa drugo do jedino moguć način prilagođavanja na objektivne životne okolnosti. Dalje, on kritikuje tezu da siromašni odbijaju da prihvate kulturne norme društva, već je stvar u tome da ih ne mogu *prevesti* u realnost. Konačno, ukoliko bi siromaštvo bilo eliminisano, ljudi pomjereni sa margine bi se sasvim izvjesno upodobili opšteprihvaćenim normama ponašanja. Zapravo, od Drugog siromašni se ne razlikuje ni po čemu osim po činjenici da potonjeg definiše “beznadežnost svega” (Koković, 2012).

Zajednička nit ovakvih i sličnih kritičkih osvrtu koji odbacuju stigamtizirajuće reprezentacije siromašnih i odbijaju da ih opišu kao Druge, sadržana je u pozivu da se siromaštvo prepozna kao produkt strukturalnih činilaca (klase, rase, pola, obrazovanja...). Riječ je o tome da siromašni nije odgovoran za svoj inferiorni položaj, već se u njemu našao zahvaljujući opštem i specifičnom političkom i strukturalnom kontekstu (Krumer-Nevo, Benjamin, 2010). Kultura zavisnosti (Marej) i

kultura siromaštva nisu uzrok, već posljedica siromaštva, koje može biti eliminisano jedino mjerama koje bi povećale socijalnu jednakost u društvu (Haralambos, Holborn, 2002).

Može li se uputiti kritika na račun strukturalnih pristupa? Po svoj prilici da. Smatra se da ovakve konceptualizacije koje ukazuju na šire strukture, siromašne dovode u rizik od nevidljivosti. Time princip “ne (govoriti) o nama bez nas” pada u vodu.

Treća grupa teorija polazi od pretpostavki da strukturalne okolnosti dovode do siromaštva, da ljudi koji žive u materijalnoj bijedi jesu sposobni da aktivno djeluju i da i u takvim uslovima mogu ispoljiti rezistentnost na životne okolnosti. Nadalje, smatra se da oni imaju svoje definicije, znanja, mudrost koja se tiče siromaštva, okolnosti i ograničenja vezanih za društvene ustanove, strukture i politike. Takav pogled na stvari doprinosi upotrebi i razvoju nove metodologije istraživanja u kojima siromašni postaju eksperti za svoje živote (Beresford, 2000). Moglo bi se dakle kazati da novi istraživački pristup usvaja ne samo sadržaj već i formu pogleda na svijet (epistemologiju i ontologiju) *koloniziranog* i omogućava da se na taj način analizira njegova perspektiva – iz njegovog ugla. Istraživač je isključivo “*cultural broker*” (Krumer-Nevo, Benjamin, 2010), a njegova je uloga da saznanja do kojih je došao u ko-istraživačkom procesu prevede u političke izjave i potruži se da one postanu javno vidljive. Ciljevi takvih nastojanja su ne samo saznajne prirode, npr. da se uključe teorije siromšanih u sticanje opšteg znanja o ovoj pojavi, već i da se učine pomaci u praksi kroz političko djelovanje, kakvo je na primjer protestovanje protiv institucionalnih mehanizama koji idu na štetu siromašnih.

Primjera takvih projekata koji uključuju kako naučnike tako i ljude koji žive na margini, ima. Jedno od njih u Engleskoj inicirali su Beresford i njegove kolege kao odgovor na ograničenja vezana za primanje socijalne pomoći koji je nametnula Komisija Laburističke partije o socijalnoj pravdi. Zajedno sa ljudima koji žive na margini sastavili su *Report of the Citizens’ Commission on the Future of the Welfare State* kritikujući sistem socijalne zaštite i zalažući se za svoje potrebe i prava. Sličan projekat sproveden je i u Izraelu. Riječ je o participativnom akcionom istraživanju u kojem su zajedno učestvovali naučnici i siromašni kao partneri predlažući rješenja za stambeno zbrinjavanje, socijalni, i sistem obrazovanja (Beresford, 2000).

No, i ovoj grupi teorija upućuju se prigovori da je ne samo nedovoljno naučna jer je prvenstveno zasnovana na kvalitativnoj metodologiji, (Ljubičić, 2019), već i da se u ime naučnih studija siromašni participanti iskorišćavaju (Smith, Pitts, 2007). Pri tom, nikakvih suštinskih pomaka u njihovoj položaju ne može biti, jer su i oni i njihovi ko-istraživači, u političkom i društvenom pogledu, nemoćni. Konačno, ne treba s uma smetnuti da se, iako bi zdrava logika nalagala da naučna i ekspertska saznanja prethode praktičnim politikama, u praksi ili ne konsultuju rezultati onih naučnih studija koje nisu u saglasju sa dominantnim diskursom ili se tumače pristrasno (Ljubičić, 2019). Da bismo ilustrovali potonju tvrdnju podsjetićemo da su Harvey i Reed (1996) govoreći o Lewis-ovoj teoriji kulture siromaštva, primjetili da je ona pogrešno intepretirana od strane kreatora politika. Zahvaljujući tome, izvučen je niz (pogrešnih) generalizacija, a siromašni su ponovno okrivljeni za svoj položaj. To je u konačnici obezbjedilo široki društveni konsenzus oko toga ko su siromašni i kako sa njima treba postupati (Townsend, 1979; Sameti, Esfahani, Haghghi, 2012: 47).

Inicijative i politike borbe protiv siromaštva

Siromaštvo je kako navodi Petrović (2014, 29) i u davnoj prošlosti bilo predmet društvene brige. Ona se svodi na dvije krajnosti: na dobročinstvo koje se ogleda u davanju milostinje, i na sankcionisanje potrebitih. To koja taktika će biti upotrebljena (prema siromaštvu i siromašnima), zavisilo je, a takav je slučaj i u savremenom svijetu, i od stepena blagostanja u nekom društvu i od opšte percepcije o siromahu kao dobrom odnosno lošem/opasnom biću. Na primjer, zahvaljujući tome što je trebao da obezbijedi bogatašu da okaje svoje grijeha i prođe kroz ušice igle u Raj, Prosjak je dobijao milostinju. U modernom dobu svaki siromašni postaje neradnik, tj. potencijalno opasni bundžija od kog je neophodno zaštititi poredak, pa se on logično zatvara u domove prinudnog boravka. Sljedeća etapa nastupa sa industrijalizacijom, i podrazumijeva uvođenje nadzornih oblika kontrole u fabrikama, kao uostalom i primjenu moralnih normi i sankcija za njihovo korišćenje (Geremek, 2015).

Savremeno siromaštvo je različito od onog u drugim istorijskim epohama, ali nešto je ostalo isto. To su pristupi njegovom rješavanju. Oni se svode na: 1. stav da materijalna bijeda treba biti iskorištena, i da bogatiji pojedinci i/ili država moraju brinuti o potrebitima; i 2. tezu da je rad

svojevrсна panacea i uslov milosrđa, kao i da ne treba davati milostinju/socijalnu pomoć koja je viša od prihoda od samostalnog rada.

Nadalje, čini se da nije daleko od istine zaključak Gustafsonove (2009) da savremeni način borbe protiv siromaštva koji uključuje novčani transfer, jeste vid stavljanja pod kontrolu. Na one koji traže socijalnu pomoć gleda se s podozrenjem, kao na potencijalne varalice koje zloupotrebljavaju sredstava poreskih obaveznika. Ipak, ono što liči na obmanjivanje sistema, najčešće je posljedica nehotačnog kršenja zakona zbog nedovoljne informisanosti oko pravila i procedura koje se moraju poštovati da bi se zadržalo pravo na pomoć. Zaključak do kojeg dolazimo apsurdan je: zaštita bolje stojećih ima prioritet nad pomoći siromašnima. Drugim riječima, siromaštvo o(p)staje, ali su za njega siromašni sami krivi.

Prepoznamo: u pitanju je ključni koncept teorije o kulturi siromaštva. Da bismo ilustrovali, kazano, navešćemo nekoliko primjera. U SAD siromaštvo je početkom XX vijeka bilo vezivano za bijele porodice, dok su ostali uglavnom bili u tom pogledu uskraćeni. Politički diskurs koji je uslovio ovakvu praksu glasilo je: treba pomoći vrijednoj i moralnoj bijeloj radničkoj klasi i njihovim ženama udovicama. No, šezdesetih godina ovakav diskurs je promijenjen. Kao siromašne porodice prepoznate su jednoroditeljske, crnačke. Njihov problem – materijalna bijeda, dijelom je poticala od manjkavog seksualnog morala – promiskuiteta kojem su bile sklone crne, neudate majke. Osim toga, postojalo je uvjerenje, koje je potom uslovilo i jednu moglo bi se reći represivnu praksu, da su one ne samo lakog morala, već i sklone iskorišćavanju sistema. Ove “kraljice socijale” primale su socijalnu pomoć, živeći ruspunim životom u vanbračnim zajednicama, varajući sistem jer je odgovornost da izdržava porodicu trebala da padne na muškarca. Zbog toga je osmišljen mehanizam kontrole koji se sastojao u provjeri moralnosti majki. Na socijalne radnike je padao teret da se bave i privatnim životima, pa ako bi bio “ulovljen” muškarac u kući, porodica bi ostala bez formalne materijalne podrške (Gustafson, 2009).

Dodatna birokratizacija sistema u narednim decenijama išla je pod ruku sa inflacijom koja je socijalnu pomoć učinila nedovoljnom da bi se zadovoljile osnovne potrebe siromašnih. Komplikovane procedure jedan dio potrebitih su ostavile bez pomoći, a osim toga ukinuti su i neki od programa. Na primjer, federalna vlada prestala je finansirati markice za hranu i pooštrila kriterijume za uključivanje školske djece u program ishrane u školi. Navodi se da je na taj način bez obroka ostalo 2.6 milona siromašnih učenika u ovoj zemlji. Represivna i dehumanizujuća retorika ojačana je devedesetih, kada su pokrenute ne samo obimne provjere aplikanata, već i istraga zloupotreba i krivične procedure protiv siromašnih (koji iskorišćavaju sistem) (Gustafson, 2009). Pomoć im je uskraćivana ukoliko nisu igrali po pravilima: npr. nisu prihvatili ponuđene poslove, ili su odbijali medicinsku terapiju, a u 36 američkih država usvojeno je pravilo da ukoliko jedan od roditelja odbije da obavlja ponuđeni posao, čitava porodica ostaje bez pomoći.

To za rezultat sigurno ima perpetuiranje bijede. Nije daleko od zdravog razuma da u onim porodicama koje nemaju nikakve prihode, snalaženje u domenu van zakona postaje prihvatljiva opcija. Odbačeni od sistema, nedovoljno obrazovani, bez perspektive, siromašni mladi pripadnici rasnih manjina, najčešće crne, okreću se kriminalu. Kako su organi formalne socijalne kontrole usmjereni ka problematičnim predgrađima, ne iznenađuje da su upravo njihovi stanovnici najbrojniji rezidenti američkih zatvora (Ignjatović, 2019). Fenomen masovnog zatvaranja siromašnih i dalje širenje zatvorske industrije po nekim autorima potvrđuje tezu da je segregacija, inače zabranjena u američkom društvu, i nadalje prisutna, ali da se sada dešava unutar sistema krivične pravde. Mi bismo se složili sa Gustafsonovom (2009) da je ovdje riječ o otvorenoj kriminalizaciji siromaštva.

O kriminalizaciji siromašnih najilustrativnije govori normiranje odnosa prema beskućnicima. Na primjer, način na koji je regulisano pitanje korišćenja javnog prostora: Murphy (2019) smatra da to što se daleko češće u poređenju sa ostalima, kažnjavaju beskućnici za to što tu spavaju, druže se ili piju, jeste kršenje njihovih ljudska prava. Paradoksalan primjer brige o najpotrebitijima nalazimo i u našem susjedstvu – u Mađarskoj. Način na koji je u ovoj zemlji normirano korišćenje javnog prostora graniči sa narušavanjem ljudskih prava. Naime, stalno rastući broj beskućnika, nastoji se riješiti jednostvnim eliminisanjem prizora materijalne bijede tako što se oni sa margine nasilno sklanjaju sa ulica. Represivne mjere: novčane kazne ili kazna zatvora, primjenjuju se na one sa margine koji su okupirali javne prostore (parkove, trgove, ulice) i koji odbiju da odu u za njih predviđenu ustanovu – prihvatilište (vidi: Ljubičić, 2022). Dodajmo i to da je prihvatilište mjesto u kojem caruje beznade i opšta patologija. Ujedno to je prostor u kojem se sprovodi posebna disciplina i nadzor, mjesto na kom

se od besprizornika brani društvo, a u tom procesu koriste se raspoloživa sredstva prisile i zabrana, discipline i nadzora (Gesuelli, 2018).

Kada je riječ o našoj zemlji, pronalazimo podatak da je problem siromaštva i nadalje aktuelan: oko pola miliona građana Republike Srbije živi ispod linije apsoultnog siromaštva (Sekulović, 2020), a po tom pitanju malo šta se čini. Tako od 2009. godine kada je istekla *Strategija za smanjenje siromaštva*, nova nije donesena. U nastojanju da postane dio Evropske unije, i naša zemlja nastoji da upodobi svoju socijalnu politiku sa onom koja se propagira i praktikuje među državama članicama. Nažalost, relativno siromaštvo rašireno je i unutar Evropske unije, pa se među ljudima koji žive iskustvo siromaštva više ne nalaze samo marginalizovane grupe već i oni koji su nekad bili sredanja klasa (Kolin, 2008; Sekulović, 2020). Osim toga, borba protiv materijalne bijede ne nalazi se visoko na političkoj agendi, već se propagiraju mjere štednje i insistira na ukidanju zavisnosti od socijalne pomoći (Kolin, 2008). Socijalna politika počiva na inividualnoj odgovornosti, a zadatak države se sastoji u tome da pomogne ili podstakne pojedinca da razvija svoje kapacitete i osimišljava lične strategije za zaštitu vlastitih interesa (Vuković, 2010). Direktna pomoć je rezervisana isključivo za one najpotrebitije i to samo ukoliko ispune niz testova (npr. test prihoda ili ponašanja) (Vuković, 2010: 121).

Ovakvo iskustvo čini se ne brine kreatore socijalnih politika u našoj zemlji. Socijalni režim je nekongurentan i nalazi se negdje između liberalnog, koji poziva na ličnu odgovornost, i konzervativnog, koji počiva na porodičnim resursima (Vuković, 2010). Politika štednje postaje sve značajnija mjera u domenu socijalne zaštite, a nju omogućavaju dva mehanizma: 1. visoko podignuti imovinski i dohodovni census: materijalno obezbjeđenje porodice tj. novčana socijalna pomoć ili dječji dodatak dodjeljuju se porodicama koje ispunjavaju niz kriterijuma (Babović, 2011), te 2. birokratizacija i administracija koje čine procedure komplikovanim, a potencijalne korisnike drže podalje od sistema (Satarić i saradnici, 2013). Pomoć je najmanje dostupna najpotrebitijima (Satarić i saradnici, 2013). Konačno, treba primjetiti i to da se ključne mjere za borbu protiv siromaštava npr. u domenu ostvarivanja prava na socijalnu pomoć, ili uvođenje dodatka za stanovanje, kod nas ne primjenjuju jer nedostaju materijalna sredstava (Sekulović, 2020).

Do sada opisano nameće nam mnoštvo pitanja, od kojih ističemo dva: 1. da li opisane socijalne politike rade u korist ili protiv siromašnih?; 2. da li je siromaštvo kršenje ljudskih prava i ko je za to odgovoran?

Odgovor na prvo pitanje nama se čini sasvim jasnim: strategije, mjere, inicijative, normativni okviri, ali i naučni diskursi – konglomerat za koji nam se čini da predstavlja precizno usklađeni mehanizam, radi protiv siromašnih. Da je naša pretpostavka utemeljena, govore nam prethodne analize i brojke koje bez svake sumnje upućuju na porast društvene nejednakosti i nesigurnosti, te svaljivanje krivice za životne ishode na pojedinca i eventualno njegovu porodicu.

Sa rečenim neraskidivo je povezano pitanje kršenja ljudskih prava. Ono se ne postavlja dovoljno glasno kada je siromaštvo u pitanju. Zbog čega je to tako, možemo diskutovati, ali nema sumnje u sljedeće: siromašnima je zabranjen ulaz u političku arenu, oni su češće žrtve kriminaliteta, češće su lišeni slobode nego oni bolje stojeći, od Drugog svjetskog rata na ovamo zbog ekstremnog siromaštva život je izgubilo oko 300 miliona ljudi, a svake godine pridruži im se još 18 miliona (Pogge, 2007). Dodajmo i to da je siromašnima uskraćena mogućnost da ispune svoje ljudske potencijale – predmet su društvene eksploatacije, nemaju iste mogućnosti da se školuju, diskriminirani su u javnom diskursu i u svakodnevnoj praksi (Ljubičić, 2023). Pogge (2007) smatra da su zbog kršenja ljudskih prava siromašnih odgovorne vlade razvijenih zemalja jer one nameću takav globalni poredak koji dovodi do siromaštva ogromnog broja stanovnika nerazvijenih država. Osim toga, primjećuje i odustvo moralne odgovornosti najbogatijih za globalno smanjenje siromaštva o čemu govori i podatak da se uprkos ciljevima Milenijumske deklaracije UN (da se do 2015. godine za polovinu smanji broj onih koji žive u siromaštvu i gladuju, da obuhvat djece u osnovnim školama bude potpun i da se smanji mortalitet novorođenčadi za 2/3), nivo pomoći koje bi prema samonametnutoj obavezi trebale da izdvajaju zemlje OECD, konstantno snižava (de Vita, 2007: 106). S druge strane, moramo se osvrnuti i na zaključak složene analize koju su izveli De Fina i Hannon (2013) o povezanosti između siromaštva i masovnog zatvaranja. Ovo dvoje autora je utvrdilo da bi u slučaju da se masovno zatvaranje nije desilo, procenat siromašnih u SAD bio niži za 20%: iz materijalne bijede bi bilo izbavljeno sedam miliona Amerikanaca.

Umjesto zaključka

Iako bi bilo logično pretpostaviti da naš savremeni svijet ima lijek za većinu društvenih izazova, pokazuje se da ipak nije tako. Naša planeta poprište je surovih ratova, na njoj se još uvijek umire od gladi i nemaštine – u sred društava obilja i u kontekstu u kojem bi trebalo da su ljudska prava neprikosnovena brojni su bez krova nad glavom i bez bilo kakve nade.

Ovakvom stvarnost opisuju i kreatori socijalnih politika koji ciljaju na smanjenje siromaštva, ali treba primjetiti da postojeće strategije i inicijative ne samo da nisu dovoljne da bi se siromašnima pomoglo, već one uključuju i po one na margini degradirajuće kriterijume koje je potrebno ispuniti da bi se zaslužila pomoć. Tako bivaju dovedeni u situaciju da se pokoravaju volji moćnijih, iako bi njihove ponude – da prihate da rade neželjeni posao, da idu na terapiju, da se ponašaju na određeni način, da se upodobljavaju uslovima koji im se nameću ne bi li ispunili neko pravo (boravak u prihvatilištu, novčanu pomoć) ili potrebu, u drugačijoj situaciji sigurno odbili.

Sve ove inicijative, prakse i norme koje regulišu uslove “za dobiti milosrđe” polaze od uobičajene pretpostavke o tome ko je siromašan. Riječ je o biću koje karakteriše u najmanju ruku moralna manjkavost, odusustvo rezilijentnosti i oslanjanje na laka rješenja. Treba kazati da je ovakav diskurs o siromašnom prisutan i u naučnom polju. Iako kritikovan kao nedovoljno utemeljen i usmjeren na “okrivljivanje žrtve”, ponovnu revitalizaciju je doživio u društvima neoliberalne posustajuće ekonomije.

Savremeni rat protiv siromaštva počiva na pretpostavkama koje nudi teza o kulturi siromašnih, podrazumijeva stalno stezanje kaiša i pripisivanje odgovornosti za vlastitu situaciju onima na margini, nalaže stalno nadziranje i uslovljavanje pomoći, te na kraju i kriminalizaciju potrebitih.

No, ne predsatvljaju li ove strategije ratovanja grubo kršenje ljudskih prava? Nije li rat protiv siromaštva zapravo – rat protiv siromašnih?

Mi vjerujemo da je odgovor potvrđan. Naš je stav da onaj koji na takav način postupa prema potrebitom, ne samo da mora da bude kriv za njegovu eksploataciju, već je istovremeno i opresor. I u tom pogledu od odgovornosti ne možemo abolirati ni nauku i njen odnos prema problemu siromaštva. Istraživači nerijetko patologizuju i siromašne i siromaštvo, ili ih učutkuju, što je podjednako velik zločin (Hulsman, 2009). Iako naučnik nema mnogo slobode u svom djelovanju, niti je akter kojeg su donosioci politika spremni da čuju – osim ukoliko ne govori ono što oni žele, smatramo da bi istraživač u domenu sociologije marginalizovanih, morao imati svijest o svojoj odgovornosti u kreiranju diskursa o siromašnom, i da bi morao da pomogne – u okvirima svojih mogućnosti, da se glas potrebitih čuje.

Razmislimo: zar u ljudsku i profesionalnu odgovornost istraživača ne spada ustajanje protiv kulturološke i simboličke nepravde i nasilja nad slabijima?

Literatura:

- Abrahamson, P. (1995). Social exclusion in Europe: old wine in new bottles?. *Družboslovne razprave*, 11(19-20), 119-136.
- Babović, M. (2011). *Socijalno uključivanje: koncepti, stanje, politike*. Beograd: Secons.
- Beresford, P. (2000) ‘Service Users’ Knowledges and Social Work Theory: Conflict or Collaboration?’, *British Journal of Social Work*, 30(4): 489–503.
- Brikner, P. (2013). *Beda prosperiteta*. Beograd: Službeni glasnik.
- De Vita, A. (2007). Inequality and poverty in global perspective. In: Pogge, T. (ed.). *Freedom from poverty as a human right*. Oxford University Press, 103-133.
- DeFina, R., & Hannon, L. (2013). The impact of mass incarceration on poverty. *Crime & Delinquency*, 59(4), 562-586.
- Dragišić Labaš, S. (2021). Suicidno ponašanje adolescenata i mladih odraslih: razmatranje rizičnih faktora. U: Petrović, J. (ured.) *Unapređenje kvaliteta života djece i mladih*, Banja Luka: Centar modernih znanja, 271-279.
- Dragišić Labaš, S., Ljubičić, M. (2022). Zloupotreba psihoaktivnih supstanci i rizična ponašanja mladih u savremenom potrošačkom društvu: prikaz slučaja. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. *Poremećaji ponašanja djece i mladih*. Banja Luka: Centar modernih znanja, 125-134.

- Dragišić Labaš, S. Društvena pokretljivost u grupi marginalizovanih: prikaz slučaja uspešnih Roma (u pripremi za štampu)
- Filipović, M. (2018a). Siromaštvo kao lični poraz i strah od izopštenosti. *Antropologija*, 18(1), 9-28.
- Filipović, M. (2018b). *Društveni žigovi. Sociološki eseji*. Beograd. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, izdavački centar (ICF).
- Geremek, B. (2015). *Istorija siromaštva: beda i milosrđe u Evropi*. Beograd: Karpos.
- Gesuelli, F. (2018). *Precarious lives, practices and spaces: an investigation into homelessness and alternative uses of public space*. Phd Thesis. The University of Edinburgh. Edinburgh College of Art, Edinburgh School of Architecture and Landscape Architecture
- Gustafson, K. (2008). The criminalization of poverty. *J. Crim. L. & Criminology*, 99, 643-715.
- Haralambos, M., Holborn, M. (2002). *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Harvey, D. L., Reed, M. H. (1996). The Culture of Poverty: An Ideological Analysis. *Sociological Perspectives*, 39(4), 465-495.
- Hulsman, L. (2009). Kritička kriminologija i koncept zločina. U. Ignjatović, Đ. (prir.). *Teorije u kriminologiji*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 359-363.
- Ignjatović, Đ. M. (2019). Supermaks zatvori i ćelijska izolacija: istorijat, pojmovno određenje i razlozi širenja primene. *Crimen-časopis za krivične nauke*, (3), 239-256.
- Kanai, A., Gill, R. (2020). Woke? Affect, neoliberalism, marginalised identities and consumer culture. *New Formations: a journal of culture/theory/politics*, 102, 10-27.
- Kecmanović, D. (2010). *Očima psihijatra*. Beograd: Clio.
- Kerbo, R. H. (2006). *World Poverty The Roots Of Global Inequality And The Modern World System*. McGraw-Hill Education.
- Koković, D. (2012). Kultura siromaštva i obrazovanje. *Politea*, 3, 35-45.
- Kolin, M. (2008). Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropske unije. *Sociologija*, 50(2), 191-206. <https://doi.org/10.2298/SOC0802191K>
- Krumer-Nevo, M., Benjamin, O. (2010). Critical Poverty Knowledge Contesting Othering and Social Distancing. *Current Sociology*, 58(5), 1-22.
- Lazić, M. (2011). Postsocijalistička transformacija i restratifikacija u Srbiji. *Politička misao*, 48 (3), 123-144.
- Ljubičić, M. M. (2019). Uloga politike u istraživanjima marginalizovanih grupa. Kritička analiza dviju studija o položaju Srba u Hrvatskoj. *Sociološki pregled*, 53(4), 1709-1741.
- Ljubičić, M. (2022). Beskućnici u savremenom društvu: između ignorisanja i (zločina) mržnje. U. Pavlović, Z., Ljubičić, M. (ur.). *Zbornik radova Govor mržnje*. Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 27-42.
- Ljubičić, M. (2023). Ageing From The Perspective Of The Extremely Poor Elderly: A Case Study. In: Pavlović, Z. (Ed.). *Elderly People and Discrimination: Prevention and Reaction*. Institute of Criminological and Sociological Research Vojvodina Bar Association, 267-281.
- McDermott, R., Vossoughi, S. (2020). The culture of poverty, again. *Diaspora, Indigenous, and Minority Education*, 14(2), 60-69.
- Murphy, J. (2019). Homelessness and Public Space Offences in Australia – A Human Rights Case for Narrow Interpretation. Homelessness and Public Space Offences in Australia – A Human Rights Case for Narrow Interpretation. *Griffith Journal of Law & Human Dignity* 103., Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3460853>. Pristupljeno: 04.04.2024.
- Petrović, M. (2010). Stanje u pogledu siromaštva i socijalne isključenosti u EU. U. Babović, M. (prir.). *Izazovi nove socijalne politike*. Beograd: SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu, 91-135.
- Petrović, S. (2014). *Siromaštvo u folklornoj tradiciji Srba od XIII do XIX veka: prilog proučavanju narodne kulture*. Albatros Plus.
- Pogge, T. W. (2007). Eradicating systemic poverty: brief for a Global Resources Dividend. *Sur. Revista Internacional de Direitos Humanos*, 4, 142-166.
- Rajah, R., Albayrak, A. (14.2.2024). Global poverty is still a massive problem – no matter how you count it. Dostupno na: <https://www.lowyinstitute.org/the-interpretor/global-poverty-still-massive-problem-no-matter-how-you-count-it>. Pristupljeno: 02.04.2024.
- Sameti, M., Esfahani, R. D., Haghghi, H. K. (2012). Theories of poverty: A comparative analysis. *Arabian Journal of Business and Management Review (Kuwait Chapter)*, 1(6), 45-56.
- Satarić, N., Mihić, M., Todorović, M., Satarić, V. (2013). *Analiza primene Zakona o socijalnoj zaštiti u delu novčanih socijalnih pomoći i cost benefit analiza servisa pomoć u kući za stara lica*. Beograd: Udruženje građana „Snaga prijateljstva“ – Amity.
- Sekulović, I. (2021). *Iskorenjivanje siromaštva kao strateški prioritet broj jedan za Srbiju*. Beograd: Fondacija Centar za demokraciju. Dostupno na: <http://www.centaronline.org/sr/publikacija/1848/iskorenjivanje-siromastva-kaoo-strateski-prioritet-broj-jedan-za-srbiju>. Pristupljeno: 06.03.2024.

Small, M. L., Harding, D. J., Lamont, M. (2010). Reconsidering Culture and Poverty (2010). *Annals, AAPSS*, 629. Dostupno na: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2131376>, Pristupljeno: 01.03.2024.

Smith, A., Pitts, M. (2007). Researching the Margins: An Introduction. In: Pitts, M., Smith, A. (Ed.). *Researching the Margins*. Palgrave Macmillan, London.

Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living*. University of California Press.

Vuković, D. (2010). Izazovi oblikovanja socijalnog režima u Srbiji. U: Babović, M. (prir.). *Izazovi nove socijalne politike*. Beograd: SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu, 193-225.

Internet izvori

<https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview#:~:text=Almost%20700%20million%20people%20around,live%20in%20Sub%2DSaharan%20Africa>

ON THEORIES, POLICIES AND PRACTICES OF THE FIGHT AGAINST POVERTY. OR THE POOR? SOCIOLOGICAL ANALYSIS

Milana M. Ljubičić

Full professor at the University of Belgrade, Faculty of Philosophy

Sladana Dragišić Labaš

Full professor at the University of Belgrade, Faculty of Philosophy

Abstract: *The text will discuss scientific theories, policies and practices in the fight against poverty, and the key question we will deal with is whether discourses, social strategies and actions aimed at reducing material poverty work for or against the poor. There is no doubt that poverty is a ubiquitous reality (and) in the modern world, that it is gaining surprising proportions even in developed societies, and that attempts to deal with this social challenge are largely unsuccessful. People who live the experience of poverty face a series of troubles, starting from material deprivation, through discrimination, to the inability to express their human capacities, which, as critical sociologists teach us, is one of the most serious crimes. Furthermore, dominant scientific approaches and expert initiatives, as well as normative solutions and practices, as a rule, attribute responsibility for being on the social margin to the Poor. His voice has been silenced in scientific research, and the application of social policy strategies and measures that should help end poverty is limited to those who conform to the formally and informally normed mold of charity. In other words, open and symbolic violence is carried out against the Poor. Paradoxically, it was not recorded as such, even though it happened in a time marked by a generally accepted discourse on political correctness and the rule of human rights.*

Keywords: *poverty, violence, visible, symbolic, scientific discourse, policies, practices*